

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ

UNCERTAINTY AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM OF PERSONALITY

Стаття присвячена вивченню категорії невизначеності, оскільки в сучасному світі людина дуже часто стикається із ситуацією невизначеності. Період пандемії COVID-19 узагалі пов'язаний із постійними ситуаціями невизначеності, оскільки зараз по всьому світу люди не мають точного уявлення того, що відбуватиметься в їхньому житті найближчим часом.

Залежно від віку, індивідуальних особливостей, когнітивних властивостей і низки соціальних чинників невизначеність є поліфункціональним явищем: як можливість особистісного розвитку й самореалізації та як умова застрягання в індивідуальному або груповому когнітивному дисонансі, який унеможливає прийняття рішення й вихід із ситуації або навіть бажання шукати ці шляхи виходу.

Ситуацію невизначеності часто супроводжують деструктивні емоційні стани та переживання, тривога, що може становити основу надситуативної активності особистості, яка містить інтерес, що стимулює уяву, розумову й поведінкову активність, що призводить до позитивних переживань. У такому контексті ситуація невизначеності стає джерелом розвитку особистості за допомогою когнітивної оцінки позитивних сторін ситуації, через необхідність знайти більше рішень, аніж це можливо, через переживання позитивних емоцій, пов'язаних із ситуацією новизни, виклику, драйву. Ситуація невизначеності містить альтернативні для особистості можливості дії, можливість вибору, що, своєю чергою, впливає на інтелектуальну активність, емоційне ставлення й вольову поведінку.

Важливими чинниками, що впливають на вибір стратегії поведінки в ситуації невизначеності, є уявлення про особливості ситуації, можливий досвід подолання подібних ситуацій, у реальній ситуації – особистісні характеристики.

Ключові слова: невизначеність, особистість, вибір, емоційний стан, напруга.

The article is devoted to the study of the category of uncertainty, because in the modern world a person is often faced with a situation of uncertainty. The period of the COVID-19 pandemic is generally associated with constant situations of uncertainty, as people around the world do not have a clear idea of what will happen in their lives in the near future.

Depending on age, individual characteristics, cognitive characteristics and a number of social factors, uncertainty is a multifunctional phenomenon: as an opportunity for personal development and self-realization and as a condition of stuck in individual or group cognitive dissonance, which makes it impossible to make decisions and even ways out.

The situation of uncertainty is often accompanied by destructive emotional states and experiences, anxiety, which may form the basis of extra-situational activity of the individual, which includes interest, which stimulates imagination, mental and behavioral activity, leading to positive experiences. In this context, the situation Uncertainty becomes a source of a personal development, through cognitive assessment of the positive aspects of the situation, due to the need to find more solutions than possible, due to the experience of positive emotions associated with the situation of novelty, challenge, drive. The situation of uncertainty includes alternative to the individual opportunities for action, the ability to choose, which in turn affects the intellectual activity, emotional attitude and volitional behavior.

Important factors influencing the choice of behavioral strategy in a situation of uncertainty are the idea of the peculiarities of the situation, the possible experience of overcoming such situations, in the real situation – personal characteristics.

Key words: uncertainty, personality, choice, emotional state, tension.

УДК 159.9; 316.6

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.32.35>

Курова А.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Сьогодні в контексті постійно змінюваних соціально-економічних, політичних, психологічно-побутових умов кожна людина стикається з нестабільністю, об'єктивною чи суб'єктивною. Період пандемії COVID-19 узагалі пов'язаний із постійними ситуаціями невизначеності, оскільки зараз по всьому світу люди не мають точного уявлення, що відбуватиметься в їхньому житті найближчим часом. Ситуація посилюється за рахунок дефіциту достовірної інформації про хворобу, протоколи лікування, жертви вірусу, можливості сучасної медицини в боротьбі з COVID-19, тоді як у ЗМІ та соціальних мережах транслюється величезна кількість різних, не завжди достовірних відомостей.

У майбутньому, після пандемії, відбудуться важливі зміни, коли деякі рутинні або елементарні види діяльності поступово

будуть алгоритмізуватися засобами штучного інтелекту, на перший план будуть виходити особистості, здатні до автономного функціонування, до якісно нової комунікації, з пластичною психікою, креативні, стресостійкі. Але вже сьогодні, в умовах пандемії COVID-19, яка провокує ситуації соціальної ізоляції, безробіття, антивакцинаторських рухів, реальні можливості подолання деструктивних соціально-психологічних та емоційних станів є лише в тих суб'єктів, для яких головним орієнтиром індивідуального й соціального функціонування буде пошук сенсів того, що відбувається сьогодні, під час карантинних заходів, і буде відбуватися завтра, після карантину. Саме пошук індивідуальних і соціальних сенсів існування дасть змогу сучасній молоді не виживати, а саме жити в умовах пандемії COVID-19.

Мета статті – теоретично дослідити семантичне наповнення поняття «ситуація невизначеності».

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати основні теоретико-емпіричні дослідження з проблеми ситуації невизначеності та її впливу на поведінку особистості.

2. Виділити основні напрями в дослідженні проблеми невизначеності.

3. Сформулювати авторський підхід до розуміння ситуації невизначеності та її специфіку в умовах пандемії COVID-19.

Об'єкт дослідження: особливості особистості.

Предмет дослідження: невизначеність як соціально-психологічна проблема особистості.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що психологічний зміст категорії невизначеності, на наш погляд, має як позитивні, так і негативні аспекти. Так, до негативних аспектів ми можемо віднести проблеми з випереджувальною функцією психіки, що провокує нездатність передбачати динаміку розвитку ситуації, утрату контролю над своїм життям, а до позитивних – можливості множинних виборів, які отримує в умовах невизначеності сучасна молодь, що створює гарні умови становлення самовизначення на цьому віковому етапі. Тобто залежно від віку, індивідуальних особливостей, когнітивних властивостей і низки соціальних чинників ми можемо розглядати невизначеність поліфункціонально: як можливість особистісного розвитку й самореалізації та як умову застрягання в індивідуальному або груповому когнітивному дисонансі, який унеможливує прийняття рішення та вихід із ситуації або навіть бажання шукати ці шляхи виходу.

Такої ж думки дотримується О.Е. Кригер, згідно з якою ситуація невизначеності викликає у свідомості різноспрямовані тенденції: з одного боку, пошук сенсу та спроби вирішення проблем, які виникають в умовах невизначеності, а іншого – необхідність прояву активності, пошуку додаткових особистісних і когнітивних ресурсів, які не завжди сприяють пошуку адекватного рішення [11].

Оскільки в сучасних умовах саме пандемія COVID-19 і постійна мутація вірусу в усьому світі щільно пов'язані з невизначеністю, значні соціально-психологічні проблеми пов'язані саме із цими викликами.

Низка дослідників (О.В. Акчуріна [1], О.П. Белінська [3], О.О. Белорусова [4], А.К. Болотова [6], О.Л. Галкін [8], О.М. Ільїна [9], О.Б. Короткова [10], О.Е. Кригер [11], О.Г. Луковицька [13] та ін.) вважає, що основними рисами ситуації невизначеності можна вважати її новизну, складність, неоднозначність і суперечливість, у тому числі й темпоральну,

непередбачуваність і численність наслідків або шляхів рішення життєвих ситуацій, що повністю пояснює індивідуальні та групові поведінкові патерни в умовах пандемії.

Так, О.Б. Короткова, описуючи основні компоненти невизначеності, серед провідних виділяє когнітивний, емоційний і вольовий [10]. На думку вченої, поряд із деструктивними емоційними станами (огіда, страх, ненависть, тривогою) ситуація невизначеності може активізувати й позитивні емоції, суб'єктивне відчуття контролю над ситуацією [10].

На думку О.В. Акчуріної, ситуація невизначеності може бути щільно пов'язана зі здатністю особистості до прогнозування, яка передбачає розвинену предикативну емпатію, що й створює психологічні умови для передбачення розвитку та динаміки ситуації. Але, підкреслює вчена, необхідно пам'ятати, що здатність особистості до прогнозування й оцінювання подій в умовах невизначеності може суттєво зменшуватися [1].

У цьому ж контексті Л.І. Анциферова підкреслює, що об'єктивний вибір особистістю основної стратегії стрес-долаючої поведінки в ситуації невизначеності безпосередньо впливає на здатність до її оцінювання [2]. Учена ввела в науковий обіг парадигму «когнітивне оцінювання», завдяки якій оцінювання в ситуації невизначеності залежить від упевненості людини у власній здатності контролювати ситуацію, а в разі необхідності й змінити її.

Тобто когнітивне оцінювання, за Л.І. Анциферовою, можна розглядати як специфічну форму активності особистості, спрямовану на індивідуальне розпізнавання особливостей ситуації невизначеності, виявлення її негативних і позитивних боків або визначення сенсу та значення того, що відбувається [2]. На думку Л.І. Анциферової, поведінка особистості в ситуації невизначеності максимально суб'єктивована та залежить від індивідуально функціонуючих механізмів когнітивного оцінювання. Виходячи із цієї концепції, Л.І. Анциферова застосувала диференціальний підхід і виділила чотири типи особистості, які відрізняються особливостями поведінки й емоційного реагування в умовах невизначеності (тип «А», «В», «С» та «D»). Особистість типу «А» спрямована на зміни в навколишньому світі, використання шансів, які надає ситуація, і можливість апробації власних можливостей; у ситуації невизначеності особистість типу «А» дуже активна та продуктивна, вона прагне розширяти наявну інформацію про ситуацію невизначеності, аналізувати можливі ризики. Крім того, активність особистості першого типу сприяє її здатності до зміни ситуації невизначеності.

Особистість типу «В» лише частково спрямована на зміну моделей власної поведінки

в ситуації невизначеності, основні зміни переважно торкаються внутрішні аспекти власного «Я»; особистість типу «С» демонструє покірність долі, її активність і когнітивні здібності виражені дуже слабо, а до психологічної характеристики особистості типу «D» додаються ще почуття тривоги, апатії та розчарування. Особистості четвертого типу не здатні до автономного існування, постійно потребують психологічної підтримки й супроводу [2].

Концепція когнітивного оцінювання Л.І. Анциферової підштовхнула вчених до більш глибокого дослідження ресурсів психіки, що перебуває в ситуації невизначеності, зокрема можливі негативні наслідки та реакції (В.О. Бодров [5], М.К. Мамардашвілі [14], П.В. Симонов [16] та ін.). Усі дослідники цього явища відмічають, що майже неможливо перебувати в ситуації невизначеності без психічного напруження, але в процесі філогенетичного розвитку психіка людини сформувала особливі інтра- й екстрапсихічні механізми долаття напруженості в ситуації невизначеності. Інтрапсихічні механізми як способи психологічного захисту глибоко вивчені в контексті психоаналізу, а екстрапсихічні механізми як різновиди копінгу у вигляді соціальної взаємодії, ритуалізації поведінки можуть реально знизити тривогу в ситуації невизначеності. Це важливо, оскільки В.О. Бодров наполягає, що ситуація невизначеності призводить до замішання, розгубленості, відчуття безпорадності та зростання стресових реакцій навіть в умовах визнання значення інформації, яка характеризує цю ситуацію [5].

Отже, попередній аналіз досліджень переконливо доводить, що ситуацію невизначеності часто супроводжують деструктивні емоційні стани та переживання. Але невизначеність також пов'язана з тривогою, що може становити основу надситуативної активності особистості, яка містить інтерес, що стимулює уяву, розумову й поведінкову активність, що призводить до позитивних переживань. Тобто для певної категорії осіб ситуація невизначеності може бути важливим стимулом щодо розвитку, оскільки, згідно з теорією П.В. Симонова про прагнення до повторного переживання позитивних емоцій, усі живі організми активно шукають незадоволені потреби та ситуацію невизначеності [16].

Окрім напряму в дослідженні ситуації невизначеності, пов'язаного з емоційним фоном, окреме місце займає вивчення когнітивного (М.К. Мамардашвілі [14]) та онтогенетичного (І.С. Кон, Ф. Райс [5]) складників. Характеризуючи ситуацію невизначеності, можна відзначити, що для більшості психологічних підходів провідним у визначенні цієї ситуації вважається несумісність двох або більше когніцій (зокрема, в умовах пандемії COVID-19 знач-

ним чинником ризику є несумісність актуального й минулого знання), а також неузгодженість когнітивної та поведінкової сфер.

У постнеокласичній психології збільшення невизначених соціальних ситуацій у процесі життєдіяльності людини оцінюється досить негативно.

Так, М.К. Мамардашвілі називає антропологічною катастрофою зростання ситуацій невизначеності й ситуацій, які не завжди піддаються розумному осмисленню та поясненню [14]. Основними негативними наслідками подібних ситуацій учений вважає порушення умов, при яких дії людини мають сенс [14].

У межах онтогенетичного підходу до вивчення ситуації невизначеності в житті особистості (І.С. Кон, Ф. Райс [5], О.Г. Луковицька [13] та ін.) невизначеність розглядається як множинний вибір суб'єкта, у результаті подолання якого формується фундаментальне психологічне новоутворення конкретного вікового етапу – самовизначення [13].

О.О. Москвітінна, досліджуючи готовність підлітків і юнацтва до прийняття рішень у ситуації невизначеності, виділяє такі важливі чинники: мотивація до пізнання та креативність, різні види мислення (формально-логічне, абстрактне, теоретичне й критичне), розвиток рефлексивних механізмів, особистісна автономія, готовність до здійснення морального вибору, здатність до вирішення проблемних ситуацій, у тому числі ситуації невизначеності [16].

Інноваційним для психології є вивчення особистісної толерантності до невизначеності (Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф'єва, О.А. Кравцова [17], А.Г. Матушанська, Б.С. Алішева [15]). Так, А.Г. Матушанська та Б.С. Алішева розглядають толерантність до невизначеності в трьох аспектах: толерантність до двозначності, толерантність до невизначеності й толерантність до невідомості [15]. Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф'єва та інші присвятили дослідження розробці й апробації психодіагностичного інструментарію щодо вивчення толерантності до невизначеності [17].

У зарубіжній психології дослідження проблеми переживання особистістю ситуації невизначеності розглядається через категорію толерантності, є традиційною та вивченою в різних аспектах: учені припускають, що володіння толерантністю до ситуації невизначеності дає змогу суб'єкту бачити в постійно змінюваному світі нові можливості, знаходити компроміси між собою та навколишнім світом. Інтолерантна особистість може постійно відчувати труднощі в зміні програми поведінки в ситуаціях невизначеності, постійно перебуває в стані нервово-психічного напруження,

що призводить до перевтоми, виснаження організму, зниження внутрішніх ресурсів, втрати здатності до активної роботи [7]. Крім того, активно розглядалися толерантність до двозначності, до невизначеності й до невідомості. Так, E. Frenkel-Brunswik розглядала толерантність до двозначності як когнітивний складник якості толерантності до невизначеності, а двозначність, на думку вченої, виражає здатність індивіда розпізнавати як негативні, так і позитивні якості в об'єкті [18].

У подальшому в зарубіжних дослідженнях поняття «толерантність до двозначності» було замінено ширшим за семантичним наповненням терміном «толерантність до невизначеності», який включає не тільки толерантність до двозначності як наявності у суб'єкта альтернатив, а й абсолютну невідомість.

У крос-культурних дослідженнях G. Hofstede толерантність до невизначеності розглядається як культуральна змінна. Під невизначеністю він розумів перебування людини в неструктурованих ситуаціях і вважав, що форми індивідуального реагування індивіда на невизначеність визначаються соціальними правилами, ритуалами, релігійною орієнтацією тощо [19]. Тобто, за G. Hofstede, індивідуальні відмінності в схильності до уникнення невизначеності багато в чому визначаються перебуванням людини в певному культуральному середовищі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можна припустити, що в сучасному світі людина дуже часто стикається із ситуацією невизначеності. Період пандемії COVID-19 узагалі пов'язаний із постійними ситуаціями невизначеності, оскільки зараз по всьому світу люди не мають точного уявлення, що відбуватиметься в їхньому житті найближчим часом.

Залежно від віку, індивідуальних особливостей, когнітивних властивостей і низки соціальних чинників невизначеність є поліфункціональним явищем: як можливість особистісного розвитку й самореалізації та як умова застрягання в індивідуальному або груповому когнітивному дисонансі, який унеможливує прийняття рішення й вихід із ситуації або навіть бажання шукати ці шляхи виходу.

Ситуацію невизначеності часто супроводжують деструктивні емоційні стани та переживання, тривога, що може становити основу надситуативної активності особистості, яка містить інтерес, що стимулює уяву, розумову й поведінкову активність, що призводить до позитивних переживань. У такому контексті ситуація невизначеності стає джерелом розвитку особистості за допомогою когнітивної оцінки позитивних сторін ситуації, через необхідність знайти більше рішень, аніж це можливо, через переживання позитивних емоцій,

пов'язаних із ситуацією новизни, виклику, драйву. Ситуація невизначеності містить альтернативи для особистості можливості дії, можливість вибору, що, своєю чергою, впливає на інтелектуальну активність, емоційне ставлення й вольову поведінку.

Важливими чинниками, що впливають на вибір стратегії поведінки в ситуації невизначеності, є уявлення про особливості ситуації, можливий досвід подолання подібних ситуацій, у реальній ситуації – особистісні характеристики.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розробці програми емпіричного дослідження психологічного здоров'я в умовах невизначеності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акчурина Е.В. Копинг-поведение при стрессе. *Практика управление ДООУ*. 2015. № 6 (33). С. 34–45.
2. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал*. 2013. № 1. С. 3–16.
3. Белинская Е.П. Конструирование идентификационных структур личности в ситуации неопределенности. *Социально-экономическая трансформация*. 2001. № 130. С. 30–53.
4. Белорусова Е.А. Ситуация неопределенности как источник развития личности. *Молодой ученый*. 2018. № 50 (236). С. 455–459.
5. Бодров В.А. Когнитивные процессы и психологический стресс. *Психологический журнал*. 2006. Т. 17. № 4. С. 64–74
6. Болотова А.К. Человек и время в ситуации социальной нестабильности. *Общественные науки и современность*. 1997. № 6. С. 38–44.
7. Быков Е.С. Толерантность к неопределенности как характеристика инновационной личности. *Актуальные вопросы современной психологии и педагогики*. URL: <http://www.sdort.ru/books/av-gorbenko/tolerantnost-k-neopred>.
8. Галкин А.Л. Состояния неопределенности и вдохновения в творческом поведении человека. *Человек в условиях неопределенности* : сборник материалов всероссийской конференции. Новосибирск : НГУ, 2006. С. 77–82.
9. Ильина А.Н. Условия преодоления смысловой неопределенности в юношеском возрасте. *Молодёжь и наука* : сборник материалов VIII Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых учёных, посвященной 155-летию со дня рождения К.Э. Циолковского. Москва, 2012. С. 56–68.
10. Короткова О.Б. Стратегия поведения человека в ситуации неопределенности: опыт исследования. URL: http://www.rusnauka.com/17_APSN_2009/Psihologia/48267.doc.htm.
11. Кригер Е.Э. Ситуации неопределенности и проблемные ситуации: общее и особенное. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12030>.

12. Лихачева Е.Ю. Неопределенность как психологический феномен. *Психология XXI века* : тезисы Междунар. науч.-практ. конф. студентов и аспирантов / под ред. В.Б. Чесноков. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербург. гос. ун-та, 2012. 536 с.
13. Луковицкая Е.Г. Феномен неопределенности в психологии. *Психология: итоги и перспективы* : тезисы научно-практической конференции 28–31 октября 1996 / под общ. ред. А.А. Крылова. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1996. С. 32–33.
14. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. Москва : Прогресс, 2009. 416 с.
15. Матушанская А.Г., Алишева Б.С. Толерантность к неопределенности и смежные психологические конструкты когнитивной психологии. *Ученые записки казанского университета*. 2014. Том 153. Кн. 5.
16. Москвитина О.А. Субъект учения в ситуации неопределенности. *Вестник Омского университета. Серия «Психология»*. 2016. № 3. С. 46–55.
17. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Проккофьева Т.Ю. Психодиагностика толерантности личности. Москва : Смысл, 2008. 172 с.
18. Frenkel-Brunswik E. Intolerance of ambiguity as an emotional perceptual personality variable. *Journal of Personality*. 1948. Vol. 18. P. 108–143.
19. Hofstede G. *Culture's Consequences*. USA : Sage, 1980. 328 p.